

بررسی تأثیر توریسم تاریخی - فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان

دکتر کریم حمدی^۱، دکتر حسین وظیفه دوست^۲، احمد هنری جعفر پور^۳

چکیده

هدف از انجام این تحقیق بررسی تأثیر توریسم تاریخی - فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان می باشد. به عبارتی سعی شده است. تأثیر حضور گردشگران تاریخی - فرهنگی در توسعه تحولات اقتصادی - فیزیکی - اجتماعی - فرهنگی و محیطی همدان مورد بررسی قرار گیرد، تحقیق حاضر بر حسب نحوه گردآوری داده ها (طرح تحقیق) نیز روش تحقیق توصیفی و از نوع پیمایشی و از شاخه میدانی می باشد و از نظر هدف از نوع کاربردی می باشد. آنچه از این تحقیق بدست آمده است این که همدان بعنوان یکی از قطب های گردشگری بیشتر مورد توجه گردشگران قرار گرفته است و در تجزیه و تحلیل فرضیات تحقیق نتایج بدین شرح است توریسم تاریخی - فرهنگی موثرترین توریسم در جذب گردشگران به شهر همدان عمل میکند ولی در توسعه زیرساخت های گردشگری شهری در همدان مؤثر عمل نکرده است. ، اما در مورفولوژی شهر همدان و توسعه فیزیکی آن مؤثر بوده است، در تغییر و تحولات اجتماعی و اقتصادی شهری همدان مؤثر بوده است ، و نیز در تغییر و تحولات محیط طبیعی همدان مؤثر بوده است ، برای یکسان سازی جذب گردشگر در فصول مختلف فصلی عمل نکرده است ، در افزایش درآمد برخی از محلات شهر به صورت مستقیم و مؤثر عمل کرده است. بنابراین می توان نتیجه گرفت که همدان یکی از مستعدترین منطقه گردشگری کشور است و این برجستگی بیشتر بعزت وجود بناهای باارزش تاریخی و قدمت این شهر است به عبارتی همدان علی الرغم داشتن آب و هوای مناسب در برخی از فصول سال و منابع باارزش طبیعی مثل غار علیصدر به دلیل داشتن آثار و ابنیه تاریخی معروف است و اگر از تمام استعدادها و پتانسیل های گردشگری استان بهره گرفته شود قطعاً " این صنعت بویژه گردشگری تاریخی - فرهنگی در توسعه پایدار شهری همدان مؤثر است

واژگان کلیدی: توریسم، توسعه پایدار شهری، تاریخی - فرهنگی، زیرساخت ها

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۱۰/۲

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۸/۱۱/۲۸

^۱ - دانشیار و عضو هیات علمی دانشگاه علوم و تحقیقات تهران (نویسنده عهده دار مکاتبات)

^۲ - استادیار و عضو هیات علمی دانشکده مدیریت و اقتصاد دانشگاه علوم و تحقیقات تهران

^۳ - دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه علوم و تحقیقات تهران

۵۲..... پژوهش نامه علوم اجتماعی ، سال سوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۸

مقدمه

بررسی جهانگردی با توجه به انگیزه‌های مختلف آن نیاز به مطالعات دقیق دارد؛ زیرا نتایجی که از این مطالعات به دست می‌آید در برنامه ریزی در حوزه گردشگری بسیار مؤثر است و موجب شناخت بیشتر منابع گردشگری برای دست‌یابی به توسعه پایدار می‌شود
همدان به عنوان یکی از اصلی‌ترین مراکز گردشگری ایران هر ساله میزبان تعداد زیادی از گردشگران داخلی و خارجی است. اما با تمدنی غنی و داشتن آثار و ابنیه برجسته تاریخی و مذهبی و صنایع دستی متنوع و گسترده و مواهب طبیعی شاخص و کم‌نظیر به دلایلی نتوانسته در جذب گردشگران موفقیت بدست آورد. و اگر بخواهیم راه طولانی سایر کشورها را در کوتاه‌ترین زمان طی کنیم بهتر است از تجارب آنها بویژه در جلب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی و مشارکت مردمی بهره‌بریم زیرا بدون مشارکت و سرمایه‌گذاری سایر بخشها توان رقابتی بوجود نخواهد آمد.

جاذبه‌های متعدد و متنوع تاریخی - فرهنگی و، طبیعی، برای این شهرستان فرصتهای مناسبی برای دست‌یابی به توسعه پایدار هستند. با توجه به سهم قابل توجه حضور گردشگران تاریخی - فرهنگی در همدان بررسی تأثیرات این دست‌از گردشگران و سهم آنان در توسعه پایدار شهر همدان امری اجتناب‌ناپذیر است

گردشگری پایدار به معنای گردشگری است که توسعه بقا یافته در یک حوزه (جامعه و محیط) در یک دوره نامحدود باقی بماند و باعث ایجاد مخاطرات و تنزل و ممانعت از توسعه برای محیطی که در آن رشد کرده نمی‌شود و فرصت انجام مناسب دیگر فعالیت‌ها و فرایندها را محدود نمی‌کند.
گردشگری پایدار بی‌شک نقش مؤثری در اشتغالزایی، افزایش درآمد، ایجاد وحدت میان قومیت‌ها و عدالت اجتماعی را ایفا نماید با این نوع رویکرد نگرش سیستمی به عنوان یک ابزار مورد استفاده، سعی بر شناسایی موارد تأثیرگذار بر گردشگری و ارتباط آنها با یکدیگر می‌شود در این جا به عمده‌ترین این سیستم‌ها اشاره می‌شود.

حال سوال این بود که آیا گردشگری تاریخی - فرهنگی در افزایش زیرساخت‌ها، مراکز تفریحی، فرهنگی مؤثر بوده و سبب افزایش هتل‌های معمولی و ارزان قیمت و کمپنگ‌ها و نیز تعداد پارک‌های و فضاهای توریستی، و مراکز جهانگردی شده است و چه میزان در توسعه پایدار شهری همدان تأثیر گذار بوده است، اگر مؤثر بوده این تأثیر به چه میزان است و اگر مؤثر نبوده است

بررسی تاثیر توریسم تاریخی- فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان.....۵۳

دلایل آن چیست. بنابراین در این تحقیق سعی شده است میزان تاثیر گذاری گردشگری تاریخی- فرهنگی بررسی شود.

با توجه به اینکه یکی از دغدغه های مسئولین استان رونق بخشی بیشتر صنعت گردشگری می باشد از این رو به نظر لازم می آید که در زمینه صنعت گردشگری استان مطالعه و تحقیقات بیشتری انجام گیرد که این تحقیق در این راستا انجام گرفت.

هدف اصلی تحقیق

بررسی تاثیر توریسم تاریخی- فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان

اهداف فرعی تحقیق

مطالعه ظرفیتهای گردشگری همدان در جذب گردشگران

مطالعه سطح و میزان حضور گردشگران تاریخی- فرهنگی در همدان

مطالعه تاثیرات گردشگران تاریخی- فرهنگی در توسعه و تامین زیرساخت ها:

مطالعه تاثیرات گردشگری تاریخی- فرهنگی بر تحولات اقتصادی و اجتماعی همدان

مطالعه تاثیرات گردشگری تاریخی- فرهنگی در شکل و وضعیت مورفولوژیکی شهر همدان

مدل برای توسعه گردشگری پایدار:

بر اساس این مدل عوامل تاثیر گذار بر پایداری صنعت گردشگری مورد تاکید است، در این مدل که سه اصل اساسی پایداری عبارتند از پایداری فرهنگی و اجتماعی- پایداری اقتصادی- و پایداری زیست محیطی که در تدوین استراتژی هادرتوسعه گردشگری شهری با حمایت عوامل تاثیر گذار پیشنهاد می شود.

سوالات تحقیق

سوالات اصلی:

۱. آیا جاذبه های تاریخی- فرهنگی شهر در جذب گردشگران به مؤثر بوده است؟
۲. آیا توریسم تاریخی- فرهنگی در توسعه زیرساخت های گردشگری شهری همدان تأثیری داشته است؟
۳. آیا توریسم تاریخی- فرهنگی در مورفولوژی شهر همدان و توسعه فیزیکی آن مؤثر بوده است؟
۴. آیا توریسم تاریخی- فرهنگی بر تغییر و تحولات اجتماعی و اقتصادی مؤثر بوده است؟
۵. آیا توریسم تاریخی- فرهنگی بر تغییر و تحولات محیط طبیعی مؤثر بوده است؟

سؤالات فرعی:

۱. آیا توریسم در همدان با محوریت توریسم تاریخی - فرهنگی به صورت مستمر و پویا در طول سال عمل می کند؟
۲. آیا توریسم تاریخی - فرهنگی در افزایش درآمد و ایجاد اشتغال در سطح محله ای تأثیر داشته است.

فرضیه های تحقیق

فرضیه اصلی

بررسی تاثیر توریسم تاریخی - فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان

فرضیات فرعی

- توریسم تاریخی - فرهنگی مؤثرترین نوع گردشگری شهر همدان می باشد
- توریسم تاریخی - فرهنگی در توسعه زیرساخت های گردشگری شهری در همدان مؤثر بوده است.
- توریسم تاریخی - فرهنگی در موفولوژی شهر همدان و توسعه فیزیکی آن مؤثر بوده است.
- توریسم تاریخی - فرهنگی در تغییر و تحولات اجتماعی و اقتصادی شهری همدان مؤثر بوده است.
- توریسم تاریخی - فرهنگی در تغییر و تحولات محیط طبیعی همدان مؤثر بوده است.
- توریسم تاریخی - فرهنگی در همدان با محوریت توریسم تاریخی - فرهنگی به صورت فصلی عمل کرده است.
- توریسم تاریخی - فرهنگی در افزایش درآمد برخی از محلات در شهر به صورت مستقیم و مؤثر عمل کرده است.

همچنین در بخش مربوط به مبانی نظری سعی شد تا شرایط کنونی همدان در بخش گردشگری مورد بررسی قرار گیرد. به عبارتی میزان آمادگی همدان برای جذب گردشگر با دریافت آمار اطلاعات از سازمانها و موسسات مرتبط و سوابق مطالعات انجام گرفته در این خصوص مورد توجه قرار گیرد

تعریف توسعه پایدار

جی کوبس^۱، گاردنر^۲ و مونرو^۳ (۱۹۸۷) توسعه پایدار را پاسخگوی پنج ضرورت زیر دانستند:

- ۱ - پیوند دادن حفاظت محیط با توسعه .
- ۲ - تامین نیازهای اساسی انسانی .
- ۳ - دست یابی به برابری و عدالت اجتماعی .
- ۴ - تامین خود گردانی اجتماعی و تنوع فرهنگی .

۵- نگهداری و حفظ یکپارچگی زیست محیطی و ماهیت بی حدومرزاولی (احمدی، ۱۳۸۷، ص ۲۰).

در سال‌های کنونی توسعه پایدار به عنوان روش تازه مطرح است که جوامع می‌توانند بدان وسیله درباره سطح زندگی، عدالت اجتماعی و حفظ منابع بیندیشند سه اصل اساسی پایداری عبارتند از:

- پایداری زیست محیطی، بدین معنی که توسعه با حفظ فرایندهای زیست محیطی بیولوژیک و منابع ذریبط سازگار است.

- پایداری عوامل فرهنگی و اجتماعی، بدین معنی که توسعه موجب افزایش کنترل انسان بر زندگی خود می‌شود. و توسعه با عوامل و فرهنگی و ارزشی که در این راه تحت تأثیر قرار می‌گیرند. منافات ندارد. و موجب تقویت هویت جامعه می‌گردد.

- پایداری اقتصادی: بدان معنی است که توسعه از نظر اقتصادی با راندمانی بالا انجام شد به گونه‌ای است که نظارت و کنترل لازم بر منابع اعمال می‌شود و می‌توان آن را برای نسل‌های آینده حفظ کرد (پارسائیان، ۱۳۷۷، ص ۳۵۲).

گردشگری پایدار

گردشگری پایدار به معنای گردشگری است که توسعه و بقا یافته در یک حوزه (جامعه و محیط) و در همان روش و مقیاس در یک دوره نامحدود باقی میماند و باعث ایجاد مخاطرات و تنزل و ممانعت از توسعه برای محیطی که در آن رشد کرده نمی‌شود و فرصت انجام مناسب دیگر فعالیت‌ها و فرایندها را محدود نمی‌کند.

به دنبال این نوع رویکرد نگرش سیستمی به عنوان یک ابزار مورد استفاده قرار گرفته که با استفاده از آن سعی بر شناسایی موارد تأثیر گذار بر گردشگری و ارتباط آنها با یکدیگر می‌شود (همه کسی، ۱۳۸۵، ص ۴).

گردشگری شهری پایدار

افزودن صفت پایدار به گردشگر شهری به علت گستردگی آثار جانبی طرح‌های توسعه گردشگری در درون شهرها، همچنین آثار ملی و جهانی آن هاست و این بحث تنها آنگاه از منطقی کارآمد برخوردار است که چهار سوی توسعه اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و فرهنگی با هم در سطح‌های فراملی و ملی و در ارتباط متقابلشان با شهر و شهروندان مورد بحث قرار گیرد

آن چه در توسعه گردشگری پایدار شهری بر آن تأکید می‌شود، علاوه برره آورد های اقتصادی واجتماعی این صنعت برای شهروندان و شهرها، اهمیت به تداوم برنامه های توسعه گردشگری

۵۶..... پژوهش نامه علوم اجتماعی ، سال سوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۸

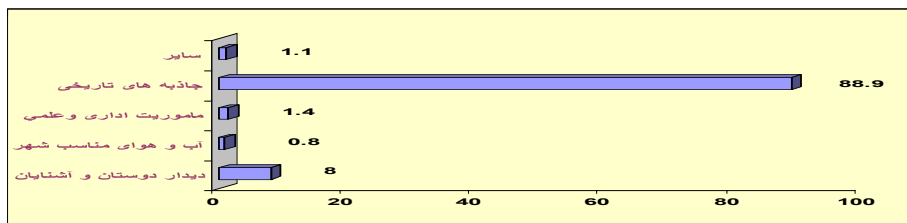
در زمان (توجه به نسل های آینده) و آثار توسعه در مکان جغرافیایی (اثرهای زیست محیطی) است (مؤذنی، ۱۳۸۶، ص ۷۸).

یافته های تحقیق

مهمترین یافته های تحقیق به صورت جدول و نمودار ترسیم شده است و درصد هر یک از یافته ها عنوان شده تا میزان درصد پاسخ های بدست آمده مشخص گردد. و سعی شده است تا هر یک از سوالات و پاسخ آنها با شفافیت آورده شود تا خوانندگان از محور اصلی تحقیق مطلع شوند. البته بخش اول یافته هایی است که در پرسش از گردشگرانی که همدان را برای مسافرت خود انتخاب نموده اند بدست آمده است و بخش دوم مربوط به پاسخهای کارشناسان و صاحب نظران در مورد گردشگری و زیرساخت های گردشگری همدان است که به صورت جداول و نمودار همراه با تجزیه آنها می باشد.

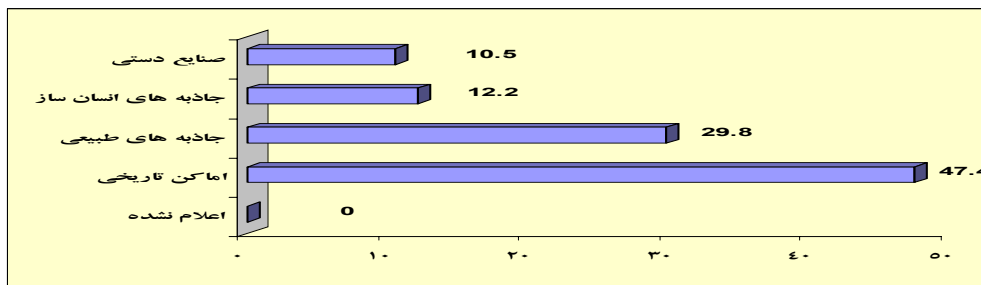
انگیزه سفر به همدان:

نمودار توزیع اعلام انگیزه سفر گردشگران نمونه آماری به همدان، در رابطه با انگیزه مسافران از مسافرت به شهر همدان بر اساس نتایج بدست آمده جاذبه های تاریخی همدان از نظر گردشگران با حدود ۸۸.۹٪ بیشترین و موثرترین عامل مسافرت به این شهر می باشد.

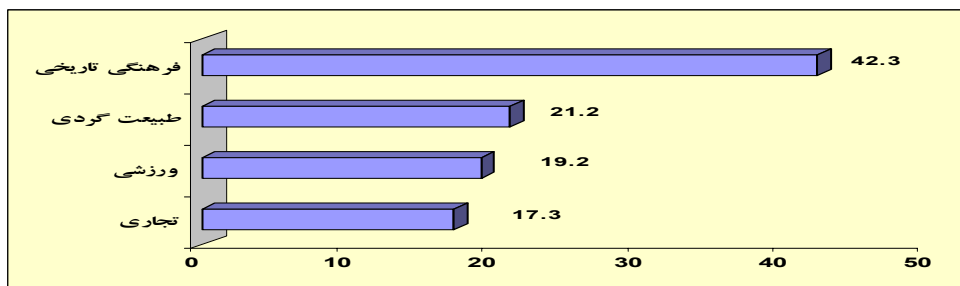

دیدن جاذبه ها :

نمودار توزیع نظر گردشگران نمونه آماری در مورد جاذبه های همدان، با توجه به نتایج بدست آمده در حدود ۴۷/۴٪ از گردشگران دیدن اماکن تاریخی ۲۰/۸٪ جاذبه های طبیعی ۱۲/۲٪ جاذبه های انسان ساز و ۱۰/۶٪ صنایع دستی همدان را جالب تر دانسته اند

گردشگری تاریخی - فرهنگی تاثیر گذارترین نوع گردشگری از بین انواع گردشگری:
 نمودار توزیع نظر کارشناسان در خصوص تعیین تاثیر گذارترین نوع گردشگری، به نظر ۴۲/۳٪ از پاسخ دهندگان مؤثرترین نوع گردشگری در جذب گردشگران داخلی و خارجی به همدان گردشگری تاریخی، فرهنگی است و به نظر ۲۱/۲٪ طبیعت گردی، ۱۹/۲٪ ورزشی و ۱۷/۳٪ تجاری می باشد.

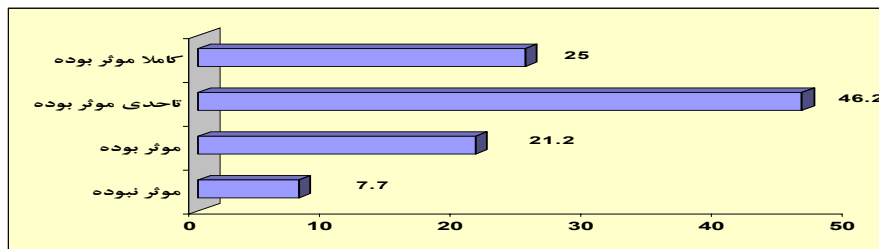
فرضیه اول: توریسم تاریخی - فرهنگی مؤثرترین نوع گردشگری در جذب گردشگران به همدان می باشد.
فرض صفر: تمام توریسم ها از نظر جذب گردشگران به شهر همدان یکسان عمل میکنند.
فرض یک: توریسم تاریخی - فرهنگی مؤثرترین نوع گردشگری شهر در جذب گردشگران به همدان می باشد.

و با توجه به اینکه سطح معناداری آزمون از $\alpha=0.05$ کوچکتر میباشد فرض صفر رد میشود و با توجه به اینکه بیشترین تعداد فراوانی به طبقه توریسم تاریخی - فرهنگی تعلق دارد نتیجه میگیریم که توریسم تاریخی - فرهنگی مؤثرترین توریسم در جذب گردشگران به شهر همدان عمل می کند

میزان تاثیرات گردشگری تاریخی - فرهنگی در زیر ساخت های همدان:
 نمودار توزیع درصد نظر کارشناسان در رابطه با تاثیر گردشگری تاریخی - فرهنگی بر زیر ساخت های همدان، ۲۵٪ از شرکت کنندگان در این نظر سنجی گردشگری تاریخی - فرهنگی رادر

۵۸..... پژوهش نامه علوم اجتماعی ، سال سوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۸

توسعه زیر ساخت های همدان کاملاً" تاثیر گذار می دانند ۴۶/۲٪. تاحدی و ۲۱/۲٪ موثر دانسته اند و ۷/۷٪ آنرا موثر نمی دانند..

فرضیه دوم: گردشگری تاریخی - فرهنگی در توسعه زیرساخت های گردشگری شهری در همدان مؤثر بوده است.

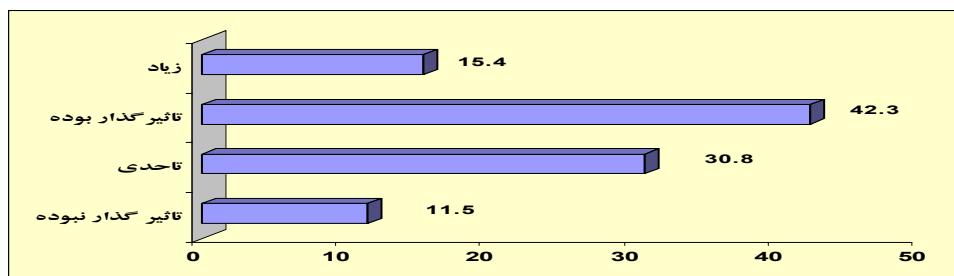
فرض صفر: توریسم تاریخی - فرهنگی در توسعه زیرساخت های گردشگری شهری در همدان مؤثر عمل کرده است.

فرض یک: توریسم تاریخی - فرهنگی در توسعه زیرساخت های گردشگری شهری در همدان مؤثر عمل نکرده است.

باتوجه به اینکه سطح معنا داری آزمون از $\alpha = 0.05$ کوچکتر میباشد فرض صفر رد میشود و باتوجه به اینکه بیشترین تعداد فراوانی به طبقه تاحدی موثر بوده تعلق میگیرد نتیجه می گیریم تاریخی - فرهنگی در توسعه زیرساخت های گردشگری شهری در همدان مؤثر عمل نکرده است.

تاثیرات گردشگری تاریخی - فرهنگی در شکل فیزیکی همدان :

نمودار توزیع نظر کارشناسان در خصوص تاثیر گردشگری تاریخی - فرهنگی بر شکل فیزیکی همدان، براساس آمار بدست آمده پاسخ دهندگان به این سوال که آیا حضور گردشگران تاریخی - فرهنگی تاثیری در تغییر شکل فیزیکی همدان داشته است؟ ۱۵/۴٪ آن را زیاد، ۴۲/۳٪ آن را تاثیر گذار، ۳۰/۸٪ تاحدی موثر دانسته اند و ۱۱/۵٪ آن را تاثیر گذار نمی دانند.

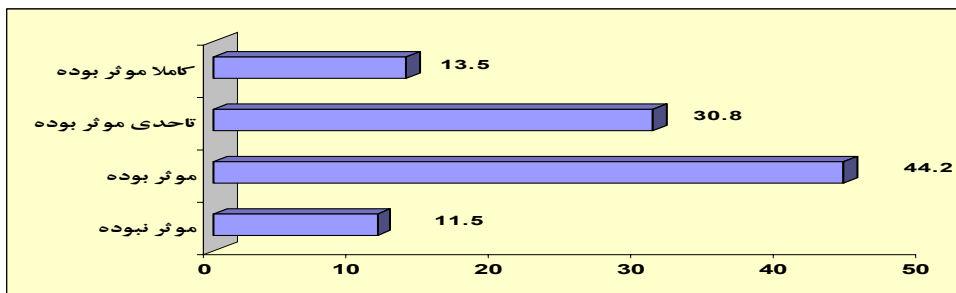

بررسی تاثیر توریسم تاریخی- فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان.....۵۹

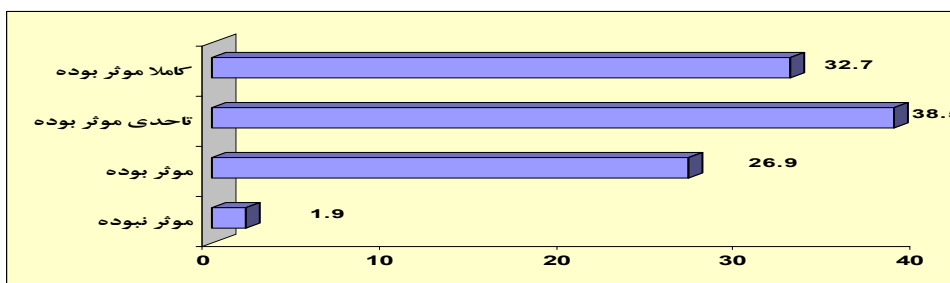
فرضیه سوم : توریسم تاریخی- فرهنگی درمورفولوژی شهرهمدان و توسعه فیزیکی آن مؤثر بوده است.
فرض صفر: توریسم تاریخی- فرهنگی درمورفولوژی شهرهمدان وتوسعه فیزیکی آن مؤثر نبوده است.
فرض یک: توریسم تاریخی- فرهنگی درمورفولوژی شهر همدان وتوسعه فیزیکی آن مؤثر بوده است

توضیح : در این آزمون دوطبقه موثر بوده است و زیاد موثر بوده است باهم اقدام گردیده است
باتوجه به اینکه سطح معناداری آزمون از $\alpha=0.05$ کوچکتر میباشد فرض صفر رد میشود و باتوجه به
اینکه بیشترین تعداد فراوانی به طبقه موثر بوده زیاد موثر بوده است تعلق میگیرد نتیجه می گیریم :
توریسم تاریخی - فرهنگی در مورفولوژی شهر همدان و توسعه فیزیکی آن مؤثر بوده است.

میزان تاثیرات برنامه های جذب گردشگری تاریخی- فرهنگی در شرایط فرهنگی مردم همدان :
نمودار توزیع درصد نظر کارشناسان در خصوص تاثیرات برنامه ها برویژگی های فرهنگی مردم
همدان ، برنامه های اجراء شده برای جذب گردشگران تاریخی - فرهنگی در تاثیر گذاری بر
ویژگی های فرهنگی مردم همدان از دیدگاه ۴۴/۲٪ مؤثر است و ۱۳/۵٪ آن را کاملاً" مؤثر می
دانند و ۳۰/۸٪ تا حدودی مؤثر دانسته اند و فقط ۱۱/۵٪ این مورد را قبول ندارند.

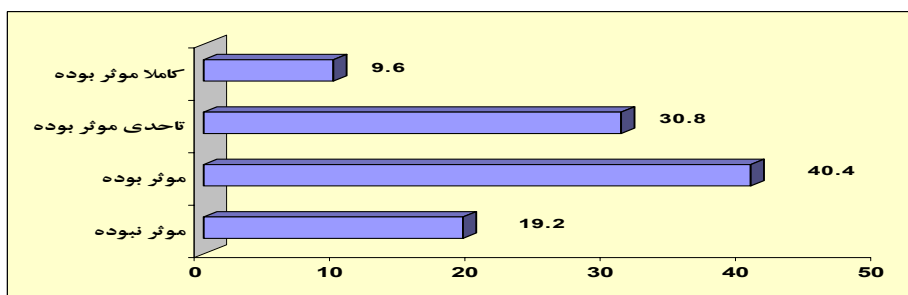

میزان تاثیرات گردشگری تاریخی - فرهنگی در درآمد مردم همدان:
نمودار توزیع درصد نظر کارشناسان در خصوص تاثیرات گردشگری تاریخی- فرهنگی برآمد مردم
شهر ، براساس نتایج بدست آمده ۳۲/۷٪ از پاسخ پاسخ دهندگان حضور گردشگران تاریخی -
فرهنگی بر افزایش درآمد مردم همدان کاملاً" مؤثر می دانند و ۲۶/۹٪ آن را مؤثر دانسته اند و ۳۸/۵٪
تا حدی تاثیر گذار می دانند و فقط ۱/۹٪ آن را مؤثر نمی دانند.

میزان تاثیرات گردشگری تاریخی - فرهنگی در ایجاد اشتغال در همدان

نمودار توزیع فراوانی، درصد و درصد تجمعی در خصوص تاثیر گردشگران تاریخی - فرهنگی بر ایجاد اشتغال در همدان، ۵۰٪ از پاسخ دهندگان به این سوال که آیا حضور گردشگران تاریخی - فرهنگی در ایجاد اشتغال در همدان مؤثر است آن را موثر می دانند و ۳۰/۸٪ تا حدودی تاثیر گذار دانسته اند ولی ۱۹/۲٪ تاثیر حضور گردشگران تاریخی، فرهنگی، برافزایش اشتغال در همدان را قبول ندارند.

فرضیه چهارم: توریسم تاریخی - فرهنگی در تغییر و تحولات اجتماعی و اقتصادی شهری همدان مؤثر بوده است.

فرض صفر: توریسم تاریخی - فرهنگی در تغییر و تحولات اجتماعی و اقتصادی شهری همدان مؤثر نبوده است.

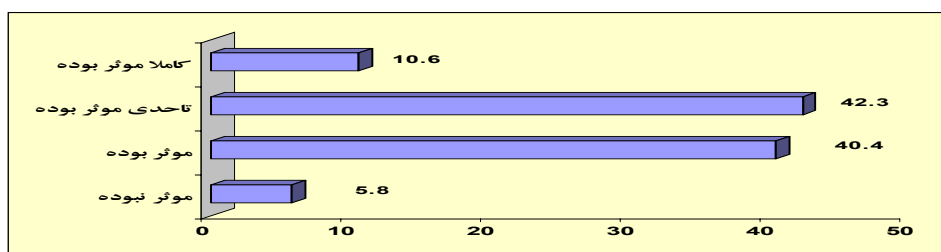
فرض یک: توریسم تاریخی - فرهنگی در تغییر و تحولات اجتماعی و اقتصادی شهری همدان مؤثر بوده است.

باتوجه به جدول شماره (۱-۸) و باتوجه به اینکه سطح معنا داری آزمون از $\alpha=0.05$ کوچکتر می باشد فرض صفر رد می شود و باتوجه به اینکه بیشترین تعداد فراوانی به طبقه موثر بوده و گزینه کاملاً موثر بوده تعلق میگیرد و باتوجه به اینکه گزینه تا حدی موثر بوده است نیز دارای فراوانی بالایی میباشد نتیجه می گیریم توریسم تاریخی - فرهنگی در تغییر و تحولات اجتماعی

واقصدادی شهری همدان مؤثر بوده است.

میزان تاثیرات گردشگری تاریخی- فرهنگی بر تحولات محیطی همدان :

نمودار توزیع درصد نظر کارشناسان در خصوص تاثیرات گردشگری تاریخی- فرهنگی بر تحولات محیطی همدان ، از نظر ۵۱٪ از پاسخ دهندگان رشد و توسعه گردشگران تاریخی- فرهنگی بر تغییرات و تحولات محیط طبیعی تاثیر گذار بوده و ۴۲/۳٪ این مورد راتا حدی موثر می دانند ولی از نظر ۵/۸٪ مؤثر نبوده است .

فرضیه پنجم: توریسم تاریخی- فرهنگی در تغییر و تحولات محیط طبیعی همدان مؤثر بوده است.

فرض صفر: توریسم تاریخی- فرهنگی در تغییر و تحولات محیط طبیعی همدان مؤثر نبوده است .

فرض یک: توریسم تاریخی- فرهنگی در تغییر و تحولات محیط طبیعی همدان مؤثر بوده است.

توضیح : در این آزمون دو طبقه مؤثر بوده است و کاملاً" مؤثر بوده است باهم ادغام گردیده است

و با توجه به اینکه سطح معناداری آزمون از $\alpha=0.05$ کوچکتر میباشد فرض صفر رد میشود و با توجه

به اینکه بیشترین تعداد فراوانی به طبقه مؤثر بوده است و کاملاً" مؤثر بوده تعلق میگیرد نتیجه می

گیریم توریسم تاریخی- فرهنگی در تغییر و تحولات محیط طبیعی همدان مؤثر بوده است

بررسی فعالیت ها برای یکسان سازی جذب گردشگران تاریخی- فرهنگی در فصول مختلف:

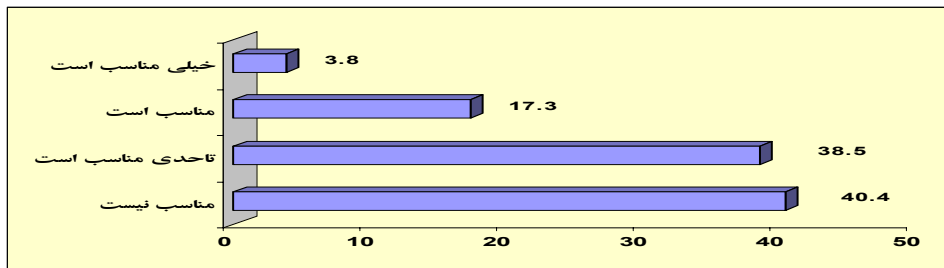
نمودار توزیع درصد نظر کارشناسان در خصوص فعالیت های انجام گرفته برای جذب گردشگران

تاریخی- فرهنگی ، فعالیت های انجام گرفته برای یکسان سازی جذب گردشگران تاریخی-

فرهنگی در فصول مختلف سال از نظر پاسخ دهندگان به این قرار است ۴۰/۴٪ آن را مناسب ندانسته

اند، و ۳۸/۵٪ تا حدی مناسب دانسته اند و در مقابل ۱۷/۳٪ آن را مناسب و ۳/۸٪ خیلی مناسب می دا

نند.

فرضیه فرعی اول: صنعت گردشگری در همدان با محوریت توریسم تاریخی - فرهنگی به صورت فصلی عمل نکرده است.

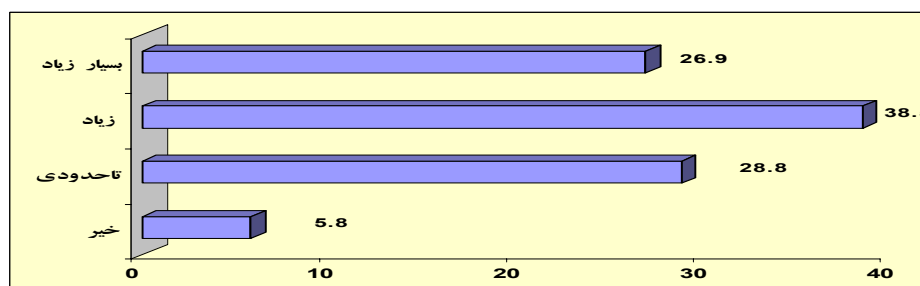
فرض صفر: صنعت گردشگری در همدان با محوریت توریسم تاریخی - فرهنگی به صورت فصلی عمل نکرده است.

فرض یک: صنعت گردشگری در همدان با محوریت توریسم تاریخی - فرهنگی به صورت فصلی عمل کرده است.

وبتوجه به اینکه سطح معنا داری آزمون از $\alpha=0.05$ بزرگتر میباشد فرض صفر پذیرفته میشود نتیجه می گیریم برای یکسان سازی صنعت گردشگری در همدان با محوریت توریسم تاریخی - فرهنگی به صورت فصلی عمل نکرده است.

بررسی استمرار حضور گردشگران تاریخی - فرهنگی در همدان :

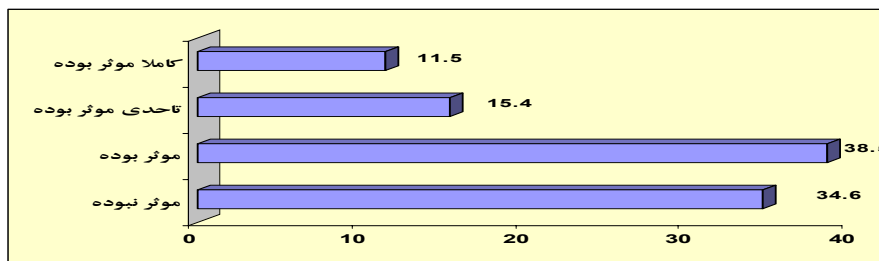
نمودار توزیع درصد نظر کارشناسان در خصوص استمرار و پویایی حضور گردشگران تاریخی - فرهنگی در همدان ، برابر آمار بدست آمده از پاسخ دهندگان سؤالات این تحقیق که آیا حضور گردشگران با محوریت تاریخی - فرهنگی به طور مستمر و پویا در تمام طول سال امکان پذیر است اینگونه است که ۲۶/۹٪ گزینه بسیار زیاد ۳۸/۵٪ گزینه زیاد ۲۸/۸٪ تا حدی رابرگزیده اند و ۵/۸٪ آن را رد می کنند.

میزان تائیرات گردشگری تاریخی - فرهنگی در درآمد ساکنین محلات همدان :

۶۳ ..... بررسی تاثیر توریسم تاریخی - فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان

نمودار توزیع درصد نظر کارشناسان در مورد توزیع درآمد ناشی از فعالیت گردشگری تاریخی - فرهنگی در محلات مختلف شهر، درآمد ناشی از حضور گردشگران تاریخی - فرهنگی در محلات مختلف شهر بنظر ۱۱/۵٪ بطور کامل تاثیر گذار است و ۳۸/۵٪ آن را موثر می دانند ولی ۱۵/۴٪ تاحدی تاثیر گذار می دانند و ۳۴/۶٪ این موضوع را تایید نمی کنند.

فرضیه فرعی دوم: توریسم تاریخی - فرهنگی در افزایش درآمد برخی از محلات در شهر به صورت مستقیم و مؤثر عمل کرده است.

فرض صفر: توریسم تاریخی - فرهنگی در افزایش درآمد برخی از محلات در شهر به صورت مستقیم و مؤثر عمل نکرده است.

فرض یک: توریسم تاریخی - فرهنگی در افزایش درآمد برخی از محلات در شهر به صورت مستقیم و مؤثر عمل کرده است.

توضیح: در این آزمون دو طبقه موثر بوده است و کاملاً" موثر بوده است باهم اقدام گردیده است و با توجه به اینکه سطح معناداری آزمون از $\alpha=0.05$ کوچکتر میباشد فرض صفر رد میشود و نتیجه می گیریم درآمد ناشی از حضور گردشگران بصورت مستقیم و موثر در محلات مختلف شهر همدان یکسان نبوده است و گردشگری تاریخی - فرهنگی در افزایش درآمد برخی از محلات شهر به صورت مستقیم و موثر عمل کرده است.

نتایج حاصل از تحقیق

عوامل متعددی برای بررسی وضعیت گردشگری همدان و تاثیرات گردشگری تاریخی - فرهنگی بر توسعه شهری آن مورد توجه قرار گرفتند شایان ذکر است که برای روشن تر شدن موضوع، این عوامل به روشهای مختلف مورد بررسی قرار گرفت در بخش اول برای اطمینان از عملکرد وضع موجود و تشخیص نوع گردشگران و نظرات آنان در مورد وضعیت گردشگری همدان و اقدام های انجام گرفته در جهت جلب و جذب گردشگر پرسشنامه های شامل نظرات

گردشگرانی که در نوروز ۱۳۸۸ به همدان سفر کرده اند مورد بررسی قرار گرفت و در بخش دوم برای یافتن پاسخ های این تحقیق و آزمون فرضیه های مطرح شده ۴۱ سؤال از کارشناسان و صاحب نظران گردشگری در همدان مورد بررسی قرار گرفت که نتایج استخراج شده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت .

در تحلیل نتایج بدست آمده از سؤال مربوط به انگیزه گردشگران برای سفر به همدان، پاسخهای داده شده به این موضوع حاکی از آن است که ۸۸ درصد از مسافران انگیزه سفر خود را به همدان برای دیدار از جاذبه های تاریخی، فرهنگی اعلام داشته اند. بنابراین با توجه به اصلی ترین موضوع این تحقیق می توان نتیجه گرفت جاذبه های فرهنگی - تاریخی مهمترین عامل در ایجاد انگیزه برای سفر گردشگران به همدان است به عبارتی گردشگران تاریخی - فرهنگی بخش مهمی از کل گردشگران وارده به همدان را به خود اختصاص می دهند.

در تحلیل نتایج حاصل از سؤالات مربوط به بازدید گردشگران از ابنیه های تاریخی و محوطه های باستانی همدان، پاسخ های دریافت شده مبین این مسئله است که افراد مورد نظر از محل های یاد شده با دقت بازدید نموده و با اشتیاق به سؤالات پاسخ داده اند اینک میزان رضایت آنان از فضاها و امکانات موجود در آنها قابل توجه است سوم اینکه نظرات گردشگران حاکی از آن است که توجه بیشتر به وضعیت این محل ها بسیار ضروری است و لازم است مسؤلان ذیربط برای رفع نواقص آنها توجه ویژه ای معطوف دارند و نیازهای عنوان شده را تامین نمایند زیرا اگر استراتژی مدیریت گردشگری استان بر جذب گردشگران بیشتر است لازم است در جهت توسعه خدمات جانبی و امکانات رفاهی در مراکز تاریخی و فرهنگی شهر سرمایه گذاری لازم انجام گیرد .

تحلیل نتایج حاصل از سؤال مربوط به نظر گردشگران در مورد نگهداری اماکن تاریخی، اینگونه است، از آنجا که بناهای تاریخی میراث فرهنگی ملت ها هستند و باید به عنوان یک سرمایه ملی از نسلی به نسل دیگر منتقل شوند و نیز برای اهل تحقیق منبع تحقیقات و برای گردشگران دیدن این آثار لذت بخش است بنابراین نگهداری آنها یک وظیفه اساسی می باشد پاسخ های داده شده نشان می دهد که گردشگران از وضعیت اماکن تاریخی رضایت مناسبی ندارند رتبه این عامل با ضریب ۳۹٪ مشخص شده است و این در صورتی است که بیشتر گردشگران علت مسافرت خود به همدان را بازدید از اماکن تاریخی و جاذبه های آن عنوان نموده اند و اگر استراتژی تدوین شده گردشگری استان همدان تلاش برای جذب گردشگران بیشتر است بویژه آنکه گردشگران به

بررسی تاثیر توریسم تاریخی - فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان..... ۶۵

دلیل آوازه بلند محوطه‌های باستانی چون گنجنامه و تپه هگمتانه و آثار تاریخی مثل گنبد علویان و آرامگاه شخصیت‌های ممتازی چون بوعلی سینا و بابا طاهر عریان و امثال آنها به همدان سفر می‌کنند. عدم رضایت آنان از وضعیت اماکن تاریخی بمعنای تردگردشگران است بنابراین لازم است دولتمردان برای جبران این مسئله با اختصاص اعتبارات ویژه و اجراء برنامه‌های مناسب توجهی بیش از گذشته به این مسئله معطوف دارند.

در تحلیل نتایج بدست آمده از سؤال مربوط به دیدن جاذبه‌های همدان، پاسخ‌های داده شده حائز اهمیت است زیرا گردشگران در پاسخ به این سؤال که دیدن کدامیک از جاذبه‌های همدان برای آنها جالب است قریب به نیمی از آنان دیدن اماکن تاریخی را عنوان نموده‌اند ۴/۴۷٪ از گردشگران مطرح نموده‌اند که بازدید از آثار تاریخی برای آنها جالب تر است، این موضوع مطروحه در یکی از فرضیه‌های تحقیق مبنی بر اینکه گردشگری تاریخی - فرهنگی موثرترین نوع گردشگری در همدان است را تصدیق و تأیید می‌کند.

تحلیل نتایج حاصل از سؤال مربوط به سفر مجدد به همدان قابل توجه است زیرا پاسخ‌های داده شده به این سؤال بسیار حائز اهمیت است ۶/۹۱٪ از گردشگران با ابراز تمایل به سفر مجدد به همدان نشان داده‌اند که سفر به همدان برای آنان انتخاب مناسبی بوده است به عبارتی بیش از ۹۱٪ از گردشگران با انتخاب گزینه (بلی) برای سفر مجدد به همدان در مقابل ۳/۸٪ (خیر) تمایل خود را اعلام داشته‌اند پس این موضوع باید مسؤلان استان را برای برنامه‌ریزی مناسب‌تر و بهره‌برداری شایسته‌تر از حضور گردشگران به کوشش بیشتر وا دارد

در ادامه به تحلیل پاسخ‌های داده شده کارشناسان و صاحب‌نظران گردشگری همدان می‌پردازیم البته باید گفته شود که ۴۱ عامل در این بخش برای بررسی مورد نظر بود که برای جلوگیری از تکرار مطالب مشابه به تحلیل تعدادی از عوامل پرداخته ایم

در تحلیل نتایج بدست آمده در مورد سؤال موثرترین نوع گردشگری در همدان کدام است، پاسخ‌های داده شده به این سؤال نشان می‌دهد که گردشگری تاریخی - فرهنگی نسبت به سایر انواع گردشگری موثرتر عمل نموده رتبه این مورد با ضریب ۳/۴۲ درصد برای گردشگری تاریخی، فرهنگی در مقابل اعداد ۱۷ درصد تجاری - ۱۹ درصد ورزشی و ۲۱ درصد طبیعت گردی قرار دارد البته آنچه در تحلیل نتایج پاسخ‌ها نباید از نظرها دور بماند اینکه پاسخ‌گویان به این سؤال، متناسب با نتایجی که آنان از انواع گردشگری دیده یا داشته‌اند پاسخ داده‌اند. مثل

۶۶..... پژوهش نامه علوم اجتماعی ، سال سوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۸

صاحب نظرانی که در امر تجارت فعال هستند عمدتاً گردشگری از نوع تجاری را تایید می نمایند ولی جمع بندی مطالب و یافته های بدست آمده نشان می دهد که گردشگری تاریخی - فرهنگی موثرتر از انواع گردشگری دیگر در همدان عمل کرده است.

تحلیل نتایج حاصل از سؤال در مورد تاثیر گردشگری تاریخی - فرهنگی بر شکل فیزیکی شهر. پاسخ های داده شده به این عامل حاکی از آن دارد که پاسخ دهندگان بر این باورند که گردشگری تاریخی، فرهنگی بر کالبد فیزیکی شهر اثر گذار بوده است با تلفیق دو گزینه زیاد مؤثر و مؤثر رتبه آن با ضریب ۵۷/۷٪ تعیین گردیده - که با در نظر گرفتن پاسخ های سؤال بعدی که میزان این تاثیر گذاری را بررسی می کند نتایج آن مشابه نتایج همین سؤال است یعنی رتبه ۶۱/۶٪ است بنابراین پاسخ هر دو سؤال تا حدودی یکسان می باشد. بنابراین این می توان نتیجه گرفت که گردشگری تاریخی - فرهنگی در کالبد فیزیکی همدان مؤثر بوده است. و تحلیل نتایج حاصل از سؤال در مورد تاثیر گردشگری فرهنگی - تاریخی بر کالبد محلات شهر با کمی تأمل بر اساس پاسخ های داده شده کمتر است زیرا با تلفیق گزینه های کاملاً مؤثر و مؤثر فقط عدد ۳۳/۷٪ بدست آمده است.

در تحلیل نتایج حاصل از سؤال در مورد تاثیر گردشگری تاریخی - فرهنگی بر زیرساخت های همدان، پاسخ های داده شده به این سؤال حاکی از آن دارد که این بحث قابل توجه است به عبارتی گردشگری تاریخی - فرهنگی بر زیر ساخت ها تاثیر گذار بوده و می تواند تاثیر گذار باشد ۴۶ درصد از پاسخ دهندگان این موضوع را با انتخاب گزینه کاملاً مؤثر و مؤثر تایید می کنند. از آنجا که زیرساخت ها بویژه زیرساخت های گردشگری موضوع بسیار مهم در صنعت گردشگری است. زیرا این مورد به شهر و کشور میزبان کمک می کند تا بتواند خدمات مناسبی را به گردشگران بدهد لازم است بیش از پیش مورد توجه مسئولان همدان قرار گیرد

نتایج سؤال در مورد اینکه آیا زیر ساخت ها متناسب با نیاز گردشگری تاریخی - فرهنگی توسعه یافته است، پاسخ های داده شده به این سؤال دلالت بر این دارد که زیر ساخت های گردشگری همدان به میزان کافی توسعه نیافته اند البته نتایج بدست آمده این موضوع را به طور کامل رد نمی نماید ولی آن را در حد مورد نیاز، توسعه یافته نمی داند رتبه این عامل با ضریبی معادل ۴۲٪ تعیین شده است.

تحلیل نتایج حاصل از سؤال تاثیر گردشگری تاریخی - فرهنگی بر تحولات محیطی همدان، پاسخ های داده شده به این سؤال دلالت بر این دارد که این نوع گردشگری بر تحولات محیطی تاثیر گذار است مرتبه این عامل با ضریبی معادل ۵۱٪ نشان داده شده است بنا براین گردشگری تاریخی، فرهنگی یک نوع گردشگری مثبتی است که بر محیط طبیعی تاثیر تخریبی کمتری دارد. زیرا پاسخ های داده شده به سؤال بعدی مبنی بر اینکه تاثیرات محیطی حضور گردشگران تاریخی - فرهنگی در مقایسه با سایر انواع گردشگران چگونه است ۴۲ درصد از افراد این مورد را بیشتر از دیگر انواع گردشگری می دانند و در سؤال بعدی ۵۷٪ از پاسخ دهندگان این نوع گردشگری را در تخریب محیط زیست موثر نمی دانند بنابر این می توان نتیجه قبل را تایید نمود که گردشگری تاریخ، فرهنگی خطرات کمتری برای محیط زیست دارد.

نتایج حاصل از سؤال در مورد تاثیرات برنامه های اجرا شده برای جذب گردشگران تاریخی - فرهنگی بر شرایط فرهنگی مردم اینگونه است، با توجه به اینکه صنعت گردشگری یکی از ابزار های انتقال مسایل فرهنگی در جوامع مختلف است و تاثیرات فرهنگ گردشگران بر جامعه یک تاثیر دو طرفه می باشد. پاسخ های داده شده به این سؤال نشان می دهد ۵۷٪ درصد از پاسخ دهندگان حضور گردشگران تاریخی، فرهنگی بر شرایط فرهنگی مردم همدان را مؤثر می دانند.

در تحلیل نتایج بدست آمده از سؤال مربوط به استمرار جذب گردشگر در همدان، پاسخ های داده شده به این سؤال که گردشگری تاریخی - فرهنگی در تمام فصول سال چگونه عمل کرده است حاکی از آن است که گردشگری تاریخی - فرهنگی بدون برنامه و نامناسب عمل کرده به عبارتی تفاوتی در برنامه ریزی های گردشگری در تمام سال که متناسب با حضور گردشگران عمل نماید وجود ندارد. و بنا به دلایلی به طور مستمر و پویا عمل نمی شود. در صورتی که ۶۵٪ درصد از پاسخ دهندگان امکان جذب گردشگر در تمام فصول سال را ممکن می دانند پس اگر مدیریت گردشگری همدان بخواهد از وجود گردشگران بطور مستمر و پویا بهره مند شود بایستی برنامه های مناسب تری تدوین نماید. ضمن آنکه برای بهره برداری مناسب از فصولی که اوج مسافرت به همدان است تحقق نیافته است زیرا در پاسخ های سؤال بعدی که آیا فعالیت های انجام گرفته برای یکسان سازی بهره مندی از گردشگران در تمام فصول سال چگونه است نشان می دهد که مناسب نیست زیرا فقط ۱۷٪ آن را مناسب می دانند.

تحلیل نتایج حاصل از سؤال در مورد تاثیر گردشگری تاریخی - فرهنگی بر درآمد مردم همدان، پاسخ های داده شده به این سؤال نشان می دهد که گردشگری تاریخی فرهنگی بر درآمد مردم همدان تاثیر داشته است با تلفیق گزینه های مؤثر و کاملاً " مؤثر ۵۹/۶٪ از پاسخ دهندگان به این سؤال آن را تایید می کنند. و ۳۸/۵٪ از پاسخ دهندگان نیز آن را تا حدی مؤثر می دانند و فقط ۱/۹٪ آن را مؤثر نمی دانند بنا براین می توان نتیجه گرفت که مؤثر است البته در سؤال بعدی این مسأله شفاف تر بیان می شود که حال که حضور گردشگران تاریخی - فرهنگی بر درآمد مردم همدان مؤثر است آیا این تاثیرات در تمام نقاط شهر برابر است یا خیر جواب های متفاوتی دریافت شده و ۵۰٪ از افراد این تاثیر را برای ساکنین محلات شهری مؤثر و کاملاً مؤثر دانسته اند به عبارتی می توان نتیجه گرفت که این تاثیرات به فراخور مشاغل و محلات به دلیل وجود مزاکر جذب درآمدهای ناشی از ارائه خدمات به گردشگران تفاوت می کند اما نتیجه دیگر اینکه به این شکل نیست که بخشی از شهر از آن کاملاً بهره مند و بخشی دیگر کاملاً بی بهره باشند .

پیشنهادها:

- ✓ برجسته کردن استراتژی ها و اهداف توسعه گردشگری استان و برنامه ریزی بلند مدت در کلیه طرح های کالبدی با ارائه برنامه ها عملکردی برای نهادینه شدن توسعه پایدار شهری همدان
- ✓ توجه بیشتر به محوطه های باستانی و جاذبه های تاریخی با بازسازی و مرمت بناها و محوطه سازی و توسعه خدمات جنبی در فضاهاى ابنیه ها با رعایت هویت تاریخی ابنیه ها با تخصیص اعتبار مناسب و بهره گیری از طرحهای متخصصین در امور باستان شناسی ، مرمت آثار و ابنیه تاریخی ، مرمت آثار و اشیاء ، معماری ، آرشیتکتست ، روانشناس ، توریاب و جهانگردی
- ✓ حفظ حریم ابنیه های تاریخی و مذهبی شهر و جلوگیری از خدشه دار شدن هویت فرهنگی آنها در اثر ساخت و سازهای شهری و تخصیص اعتبار مناسب برای آزاد سازی حرائم محوطه های باستانی و آثار تاریخی - فرهنگی و شناسنامه دار کردن ابنیه های تاریخی
- ✓ برنامه ریزی سیستمی ، یکپارچه و سلسله مراتبی در جهت توسعه و تقویت زیر ساخت های اصلی در کلیه سطوح مدیریتی استان
- ✓ اقدام در نشان دادن برجستگی مشاهیر و نامداران همدان با احداث بوستان مشاهیر و نیز ساخت تندیس شخصیت های برجسته منطقه و کارگذاری در معابر شهری
- ✓ احداث موزه مردم شناسی و توسعه و تقویت موزه تاریخ (باستانی)

- ✓ احیاء سنت های محلی توسط گروههای هنری و تشکل های مردمی و نشر تالیفات مرتبط
- ✓ توجه به سیستم انتقال گردشگران از نقاط مختلف به همدان با توسعه فرودگاه شهر ، تکمیل آزاد راههای منتهی به همدان بویژه آزاد راه تهران- همدان ، تکمیل شبکه راه آهن غرب کشور و نیز اصلاح جاده های منتهی به مناطق گردشگری استان
- ✓ ایجاد شهرکها ، بازارچه ها و فروشگاههای بزرگ و مدرن صنایع دستی
- ✓ فراهم ساختن زمینه های جذب سرمایه گذاری بخش خصوصی در ایجاد تاسیسات و مراکز خدمات گردشگری بویژه ساخت هتل های ارزان قیمت و حمایت از سرمایه گذاران فعلی برای توسعه و تکمیل پروژه های در دست اقدام مثل شهربازی ،مجموعه تله کابین ،هتل نگین الوند ،پارک ملل و...
- ✓ ارتباط مستمر و مناسب با تور گردانان کشور برای هدایت گردشگران به همدان و دایر نمودن موسسه های تورگردانی در استان
- ✓ آماده سازی ذهنی و اجتماعی و آموزش جامعه میزبان در جهت شناخت هویت و ارزش های فرهنگ بومی و استفاده از مشارکت های مردمی برای معرفی تاریخ و فرهنگ استان
- ✓ بسترسازی لازم در جهت ارتقاء دیدگاه اقتصادی شهروندان برای برنامه ریزی در کسب درآمد از طریق صنعت گردشگری
- ✓ تشکیل NGO های تخصصی مثل تشکل هتلداران ، رستوران داران ، تولید کنندگان صنایع دستی ، دارندگان اماکن تفریحی و....
- ✓ سازماندهی و برقراری ارتباط میان سازمان ها و بنگاه های مرتبط با گردشگری با هدف ارتقای کیفی خدمات با بهره گیری از توان سازمان های غیردولتی مثل اتحادیه ها ، صنوف ، شوراهای اسلامی شهرها و تاسیس تعاونی های گردشگری .
- ✓ تشکیل کمیته آسیب شناسی و ارزیابی روند توسعه عملکرد گردشگری همدان در زیر گروه گردشگری استان

پی نوشت ها

۷۰..... پژوهش نامه علوم اجتماعی ، سال سوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۸

منابع

- آسایش. حسین (۱۳۸۶). تکنیکها و مدل‌های برنامه ریزی توریسم (اصول، مبانی و مفاهیم کاربردی، احمدی میترا (۱۳۸۷). جهانی شدن و پایداری شهری انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی . اداره کل راه و ترابری استان همدان. اداره روابط عمومی ۱۳۸۷
- اذکایی پرویز (۱۳۸۰). **همدان نامه: بیست گفتار در باره مادستان**. [همدان: نشر مادستان، اکبر زاده ابراهیمی ، محمد حسین (۱۳۸۶). ماهنامه شماره ۷۸ سازمان شهرداریها، الوانی، مهدی ؛ و دهدشتی شاهرخ، زهره (۱۳۷۳). اصول و مبانی جهانگردی - معاونت اقتصادی و برنامه ریزی بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی،
- انصاری ، حسن (۱۳۸۷) توسعه گردشگری فرهنگی ، احیاء غرور ملی . **خبرگزاری میراث فرهنگی** شماره ۱۸۳۲ . تیرگ، پیترا (۱۳۸۷) ترجمه احمدی ، مرتضی - پورموحدی ، جواد - ادکائیان ، عباس نشر انجمن ایرانیان ۱۳۸۷
- تاجعلی ، معصومه (۱۳۸۵). اثرات اقتصادگردشگری در جمهوری اسلامی ایران . چاک، وای. کی (۱۳۷۷). **جهانگردی در چشم اندازی جامع** . ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی ،
- احمدی، مرتضی (۱۳۸۷). گردشگری فرهنگی در اهداف توسعه‌ای جمهوری اسلامی ایران. **خبرگزاری میراث آریا** مرداد .
- رحمانی ، محمد؛ و آلا ، نجار (۱۳۸۶). بررسی مقایسه اجمالی فرهنگی، اجتماعی همدان بابرادر شهر کولاب رنجبریان ، بهرام؛ و زاهدی ، محمد (۱۳۸۸). **شناخت گردشگری**. [اصفهان: انتشارات چهارباغ، رنجبر ، محسن (۱۳۸۶). راهبردهای گردشگری استان همدان در سند مطالعات آمایش سرزمین . زمانی فراهانی. همیرا (۱۳۷۹). **ایران. صنعت گردشگری و خدمات مسافرتی**. [بی نا]: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی زهد، ژرژ کاز، روبر؛ و لانکوار و ایورینوآر (۱۳۸۱). آمایش جهانگردی. ترجمه صلاح الین محلاتی . ژرژ کازس (۱۳۸۲). فرانسواز پوتیه . ترجمه محلاتی، صلاح الدین جهانگردی شهری سازمان امور آب استان مدیریت آبهای زیر زمینی ۱۳۸۷
- سازمان برنامه و بودجه سابق طرح مطالعات جامع توسعه استان همدان جلد ۱۵ - ۱۳۸۱ سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان همدان
- استاندارداری همدان . معاونت برنامه ریزی (۱۳۶۵). **سرشماری نفوس و مسکن** . سرور، هوشنگ (۱۳۸۶) ماهنامه پژوهشی، آموزشی شماره ۷۸ شهرداریها ۱۳۸۶
- سفلائی ، فرزانه (۱۳۸۵). پایگاه اطلاع رسانی معماری و شهرسازی ایران (آرونا) ۱۳۸۵ شرکت مخابرات استان همدان. روابط عمومی ۱۳۸۷
- فرودگاه همدان ۱۳۸۸
- فضلنامه فرهنگ همدان سال دهم شماره ۳۴ سال ۱۳۸۳
- فطرس ، حسن ؛ کیهانی ، رضا (۱۳۸۶). اندازه گیری قابلیت جذب منابع گردشگری در همدان.

بررسی تاثیر توریسم تاریخی- فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان..... ۷۱

عظیمی، فاطمه پایگاه اطلاع رسانی ۱۳۸۷

. لواسانی، سیدعلی (۱۳۸۵). توریسم صنعت نوین قرن بیست و یکم. **مجله اینترنتی فصل نو** شماره ۴۷.

مؤذنی، کیمیا ماهنامه پژوهشی، آموزشی شماره ۷۸ شهرداریها ۱۳۸۶

معاونت برنامه ریزی استانداری همدان ادراه کل آمار و اطلاعات ۱۳۸۷

مرکز تحقیقات و مطالعات سیاحتی معاونت سیاحتی وزارت ارشاد اسلامی - جهانگردی و توسعه

طرح توسعه و عمران (جامع) ناحیه همدان جلدهای ۱/۱ و ۱/۶ - ۱۳۸۵ مهندسین مشاور آمایش محیط .

مهندسین مشاوربافت شهر مطالعات و برنامه ریزی بخش های تاریخی، سیاحتی گنجنامه ۱۳۸۲

گزارش نهایی مطالعات طرح جامع گردشگری استان همدان جلدهای ۳، ۴ و ۵ - ۱۳۸۴. مهندسین مشاور گنو

نظری ارشد، رضا (۱۳۸۶). درآمدی بر توانمندی های گردشگری زیارتی در همدان.

همه کسی، بهاره، رهنمود های طراحی شهری با محوریت گردشگری ۱۳۸۵

گی (۱۳۷۷). **جهانگردی در چشم اندازی جامع**. ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی،

یوسفی پور، غلامرضا (۱۳۷۹). نقش صنعت گردشگری در توسعه اقتصادی ایران و راههای گسترش آن .

منابع انگلیسی:

canadhn tourism commission [...et al] (2003)co-operation and partnerships KPMG
canada

Pernille Kernel 151-164 JournalofCleanerProduction (2005) www.elsevier.com

Saskia cousin (2008). Tradition and stakes in tourism policy' touraine ' france -
r.com

www.sagepublications.com

۷۲..... پژوهش نامه علوم اجتماعی ، سال سوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۸

-
- ¹ Jacobs
  - ² Gardner
  - ³ Munro